

ВОКАТИВНИ ФОРМИ НА РОДНИНСКИТЕ НАЗВАНИЯ В НАРОДНОПЕСЕННИЯ ФОЛКЛОР ОТ КСАНТИЙСКО (ДН. ГЪРЦИЯ)

ELENA KANEVSKA-NIKOLOVA

Uniwersytet Płowski im. Paisija Hilendarskiego, Filia – Smolyan

KINSHIP NAMES AS VOCATIVES IN FOLK SONGS FROM THE XANTHI REGION. The paper presents the kinship names as vocatives, appearing in folk songs from the Xanthi region excerpted from two collections (*Pomaki. The Muslims of Rodopi* (1995) by P. Theoharidis and *Dry me, Burn me...* (2012) by E. Ushev). Various ways of addressing the mother, the daughter, the son and other relatives are presented in the research comprising the kinship names of persons with blood and non-blood relations. The excerpted material is dominated by the female part, as the greatest variety and frequency of use is observed in vocatives to the mother, which confirms the thesis of the cult of the Great Mother and of the strong respect towards motherhood in the region's past. The research covers the majority of traditional kinship names in the region, including diminutive nouns typical of the Rhodope dialects. Various vocatives with interesting meanings are detected in kinship names of persons with non-blood relations, which complete the picture of the common Bulgarian kinship names.

Keywords: *kinship names, vocatives, blood and non-blood kinship*

Предмет на изследване в статията са роднинските названия като вокативи в народните песни от Ксантийско, публикувани в два сборника (Theoharidis 1995 и Ushev 2012). Представят се разнообразни начини за обръщение към майката, дъщерята, сина и други роднини, като се обхващат роднинските названия на лица с кръвно и с некръвно родство.

Както отбелязва Н. Кокас в една своя публикация, досега не са направени достатъчно изследвания за организацията на семейството и родството при т. нар. помаци¹:

¹ Това са българоезични мюсюлмани, населяващи планински райони на България, Гърция, Турция. За терминологичната пъстрота при назоваването на тази културно-религиозна общност в Родопите вж. Kanevska-Nikolova 2014: 136–137.

На Балканите повечето народи развиват патрилинеарни спускащи групи, докато структурата на еднолинейното родство е по-рядко срещана. Изглежда, че в случая на общностите на мюсюлманските помаци ролята на жените е високо оценена. Поговорката *Zhanáta sa rázda dvash na dunyóso* (*Жената се ражда два пъти на света*), която се казва в помашките села около Мики (Мустафчово), означава, че когато една жена се ожени и се премести в къщата на съпруга си, тя се ражда отново, животът ѝ е подчинен на живота на съпруга ѝ. От друга страна, в помашките села в района на Ксанти е доста често срещано сред хората да се обръщат към деца, като използват тяхното майчино име, сякаш принадлежат към нея, а не към баща си (...), което е знак на уважение към майчинството. Името на майката се използва особено за да се избегне обръкване, когато има момчета, които споделят едно и също лично и бащино име (Kokkas 2012).

Т. Цивян също обръща внимание на доминацията на женското начало и по-специално на култа към майката:

В цялото многообразие на женския пантеон на балканския модел на света и функциите на жената в структурата на балканския свят отчетливо изпъква основната роля, възходяща към Великата Майка... (Tsivyan 1990: 87).

✶

Многобройните обръщения (нарицателните лични вокативи) към майката в разглежданите народни песни потвърждават тези твърдения. Сред тях най-висока фреквентност има вокативът *майко* – в 38 песни, като в 5 от тях обръщението е придружено от частицата *ле* / *льо*, следван от умалителното обръщение *майчинко* – в 17 песни. Регистрирани са още няколко варианта на обръщение към майката – *мамо* (в 9 песни), *мале ле* (в 8 песни, като в една от тях фонетичният облик е *майле ле*), *майчо (ле)* – в 5 песни, *майчице* и *майче* – в по 2 песни, *момо* и *майо*² – в по 1 песен. Като несъщински роднински названия са употребени вокативите *майчино*, *майци*, *майка* ‘маминото’, т.е. като обръщения на майката към своето дете.

В изследваните народни песни обръщението към бащата намира езикова реализация чрез вокатива *бобайка* / *бубайко*, който се среща само в две песни от двата сборника. Диалектната дума *бобайко* е морфологично адаптиран побългарен вариант на турската дума *baĭba* ‘баща’, аналогично на *вуйко*.

При обръщенията към сина и дъщерята отново превес има женското начало – *дощере* / *дощерйо/ю* / *дащиро* / *дощерко* – в 18 песни, като в повечето от тях обръщението е придружено от определенията *мое* / *майчина*, докато вокативите *сино/у ле* / *льо*, *сйно ле*, *сине* и *синко* се откриват в 14 песни от двата сборника.

2 Вокативът *майу* е регистриран и в Калапот, Драмско (Архив на Общославянския лингвистичен атлас).

По твърдението на Цивян, *Всички елементи на универсума – Божии създания, са свързани помежду си в едно цяло и са привързани към човека чрез термините за родство – брат (Слънце, Вятър, Огън) и сестра (Луна, Вода, Земя); по този начин човекът се вписва в йерархията на универсума на равни начала* (Tsivyan 1990: 7). Само в две песни са използвани обръщенията *брате* и *сестро*, но сестрата и братът са основни персонажи в редица народни песни. Една от тях е *За(х)ринка си ѝо торнала*, в която хайдути хващат Заринка и тя ги моли: *Хайдуте, братѝе да ми сте / и ѝе сестрица да ви сом!*; те ѝ дават кървави ризи да пере, чи ѝо припознала братауне и почва да оплаква *ѝенѝчка брата*. Фолклорният мотив за тримата братя намира израз в многобройните варианти на песента *Тримина братие дума сторихо / Тримина братѝе градо градехо / Труице братѝе кабуль сториха*.

Както отбелязва М. Китанова: *основното противопоставяне в българската роднинска терминология е кръвен – некръвен...* (Kitanova 2013). Към дясната част на опозицията се отнасят термините за родство след женитбата или по сватовство (т.нар. едносъставни роднински названия на лица с некръвно родство³). Роднинските отношения след женитбата много добре са илюстрирани в една от песните (У – 55)⁴, в която снахата се обръща последователно към представителите на новото си семейство:

Ѐѝла, анаѝко, да вечерѝме!
Вѝчери, гелин, вечерѝли сме!
Ѐѝла, лѝлчице, да вечерѝме!
Вѝчери, снахо, вечерѝли сме!
Ѐѝла, дядо ле, да вечерѝме!
Вѝчери, гелин, вечерѝли сме!
Ѐѝла, мѝджо, да вечерѝме!
Вѝчери, гелин, ...

Термините за родство след женитбата в тази песен са представени чрез вокативите *анайко*, *гелин*, *лелчице*, *снахо*, *дядо*, *мѝджо*. В други песни от двата сборника са употребени и вокативите *бабо* (3), *невесто* / *нивесту* (3), *булко* (1), *деверку* (1).

В Български тълковен речник като трето значение на същ. *баба* е посочено 'майка на съпругата по отношение на съпруга; тъща' (BTR: 39), а като трето значение на *дядо* – 'баща на съпругата; тъст' (BTR: 204). В цитираната по-горе народна песен вокативът *дядо* е употребен като обръщение към свекъра, а вокативът *анайко* – като обръщение

3 Вж. Georgieva 2017: 129–130.

4 У означава сборника на Ушев, а Т – на Теохаридис. Цифрите след тиретата означават номерата на песните в съответните сборници.

към свекървата. При номинативна употреба обаче свекървата е назована с лексемата *баба*: *ба̀ба и сна̀ха нена̀видят се*. В друга песен вокативът *бабо* е употребен от момъка към майката на любимата – бъдещата тъща: *Дай ми я, бабо, дай, дай, дай, / да станим, бабо, роднина*. Следователно при обръщението към свекървата и към тъщата е налице семантично разграничение – регистрирани са две различни вокативни роднински названия: *анай̀ко* ‘обръщение към свекървата’ и *бабо* ‘обръщение към тъщата’.

Най-разнообразни са обръщанията към снахата. Освен общоупотребимите обръщания *невесто*, *булко* и *снахо*, които са с домашен произход, характерно е обръщението *гелѝн* от диалектната дума *гелѝна* (от тур. *gelin* ‘булка, невеста; снаха’). В цитираната по-горе песен роднинското название *снаха* е употребено като вокатив *сна̀хо* с второто си значение ‘жена на брат или близък роднина’ (BTR: 906) – като синоним на вокатива *гелѝн*.

В разглежданата песен обръщанията *лелчице* и *миджо* са към сестрата и брат на съпруга. З. Барболова посочва различните значения, с които се среща роднинското название *леля* в българските диалекти: 1) ‘майчина сестра’; 2) ‘бащина сестра’; 3) ‘зълва’; 4) ‘действащо лице в сватбения обред’ (Barbolova 2000: 398). В родопските говори това роднинско название се употребява и с четирите значения. В речника *Българска семейно-родова лексика* (BSRL: 327) отново едно от значенията на *леля* е ‘сестра на съпруг; зълва’ с обширен южнобългарски ареал, включващ Родопите и Беломорието (Сярско, Ксантийско, Гюмюрджинско, Дедеагачко). В конкретния случай умалителното обръщение *лелчице*⁵ може да е адресирано както към по-голяма, така и към по-малка сестра на съпруга. При другото обръщение *миджо* е налице по-тясна насоченост – към по-голям брат на съпруга (в BSRL: 363 като трето значение на *миджо* е дадено ‘брат на съпруг, девер’ без възрастова диференциация). Това се потвърждава от факта, че *миджо* и *стрико* означават и ‘чичо, брат на баща’. Деминутивният вокатив *деверко* пък е обръщение към по-малък брат на съпруга: *Стàни ми, стàни, дèверку...* (У – 37). В BSRL: 166 за *девер* също е посочено значението ‘брат на съпруг’ без уточнение дали е по-малък или по-голям. Другото значение на *девер* е ‘шафер’, а тази функция в сватбения обред в Родопите се изпълнява от по-малък брат на младоженеца.

Обръщанията към любимата / любимия като потенциални роднини са следните: *любе* (26), което в повечето случаи е *бело, мило, порво / първо, либе ле* (3), *любелинка* (1), *севдо / севдѝо* (5), *севдице (мое)* (3), *севдинко* (1), *севди(м)* (2), *тасмѝнко* (1). Последният вокатив, употребен трикратно в песента *Фатме, черночко момече* (Т – 80),

5 В друга песен (У – 9) изразът *лельо мари* се повтаря накрая на всеки втори стих като рефрен неадресирано, следователно не е вокативно роднинско название, а възглас, аналогичен на *леле море*.

е преведен на гръцки като *αγαπημένη* 'любима'. Количественото съотношение между значенията на мъж, съответно жена, при вокатива *любe / либе* отново е в полза на женското начало.

И така, женското начало доминира във вокативните форми на роднинските названия в народните песни от Ксантийско. Най-голямо разнообразие и честота на употреба се наблюдават при обръщенията към майката, което потвърждава тезата за култа към Великата Майка, за преклонението и уважението към майчинството. Застъпена е голяма част от роднинските названия, сред които се открояват характерните за родопските говори умалителни съществителни имена. Те са израз на нежност, гальовност, умиление, типични за южнородопския модел на света. При роднинските названия на лица с некръвно родство се откриват разнообразни вокативи с интересни значения, които допълват картината на общобългарските роднински названия.

ПРИЛОЖЕНИЕ.

ВОКАТИВНИ ФОРМИ НА РОДНИНСКИТЕ НАЗВАНИЯ В ДВАТА СБОРНИКА:

Анайко (У – 55).

Баба (Т – 10), бабо (У – 25, 38).

Бобайка (Т – 75), бубайко (У – 73).

Брате (Т – 26); сестро (Т – 96).

Деверку (У – 37).

Дошере, -о (Т – 13, 16, 36, 50, 85, 86, 90, 94, 100, 111, 118; У – 27, 47, 71, 72), дощерйо/ю (У – 59, 72),
дощерко (У – 59), даширо (У – 69).

Дядо ле (У – 55).

Лелчице (У – 55); миджо (У – 55).

Любе (Т – 3, 12, 18, 24, 38, 43, 49; У – 8, 14, 15, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 41, 52, 55, 56, 57, 58, 63, 64, 76, 77),
либе ле (Т – 81; У – 50, 75), любелинка (У – 18).

Майко (Т – 20, 21, 22, 27, 32, 35, 44, 46, 55, 56, 58, 64, 68, 75, 91, 93, 101, 114, 115; У – 7, 20, 28, 37, 41, 47, 50, 53, 59, 60, 65, 71, 72, 73); майко ле / льо (У – 5, 39, 40, 42, 46); майчо (Т – 28, 85, 94; У – 59),
майчо ле (У – 6); майче (Т – 93, 118); майци (У – 59) и майка (У – 60) – 'маминото'.

Майчице (Т – 90, 93); майчинко (Т – 1, 13, 15, 48, 94, 114, 115; У – 7, 10, 27, 41, 47, 50, 53, 59, 71, 72);

мале ле (Т – 64, 69, 72, 108, 113; У – 7, 28), майле ле (У – 36); мамо (Т – 67, 79, 102, 111, 114; У – 19, 44, 66, 69); момо (У – 19); майо (Т – 55).

Невесто, нивесту (Т – 15, 26; У – 37), булко (У – 42), снахо (У – 55), гелин (У – 55).

Севдо (Т – 42, 65; У – 22, 53), севдъо (У – 15), севдице (Т – 8, 80; У – 64), севдинко (Т – 80), севди(м)
(Т – 98, 103); кузъм / тасминко 'любима' / (Т – 80).

Сино (Т – 1, 114), сино/у ле (Т – 46, 69; У – 20, 36, 41, 55), сѣино ле (У – 20), сино л(ь)о (Т – 113; У – 39),
синко (Т – 115), сине (Т – 44; У – 20).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Barbolova 2000:** Barbolova, Zoya. "Denominations of Sister-in-law and Brother-in-law in the Bulgarian Dialects." In Krumova-Tsvetkova, L. & H. Panteleeva, eds. *For the Words and the Dictionaries. Lexicographical and Lexicological Readings '98*, 391–399. Sofia: DIOS, 2000. <http://georgesg.info/belb/personal/barbolova/Zolva2.pdf>. [In Bulgarian: Барболова, Зоя. „Названия за зълва и девер в българските диалекти.“ В: Крумова-Цветкова, Л. & Х. Пантелеева, ред. *За думите и речниците. Лексикографски и лексиколожки четения '98*, 391–399. София: ДИОС, 2000. <http://georgesg.info/belb/personal/barbolova/Zolva2.pdf>.]
- BSRL:** *Balgarska Semeyno-Rodova Leksika. Entsiklopedichen Rechnik*. Ed. by H. Holiolchev et al. Sofia: Iztok-Zapad, 2012. [In Bulgarian: *Българска семейно-родова лексика. Енциклопедичен речник*. Съст. Хр. Холиолчев и кол. София: Изток-Запад, 2012.]
- BTR:** *Balgarski Talkoven Rechnik*. Ed. by L. Andreychin et al. Sofia: Nauka i izkustvo, 1994. [In Bulgarian: *Български тълковен речник*. Съст. Л. Андрейчин и кол. София: Наука и изкуство, 1994.]
- Georgieva 2017:** Georgieva, Tsvetelina. "The Family Names – Challenges and Perspectives." *Bulgarian language*, no. 3 (2017): 118–133. [In Bulgarian: Георгиева, Цветелина. „Роднинските названия – предизвикателства и перспективи.“ *Български език*, кн. 3 (2017): 118–133.]
- Kanevska-Nikolova 2014:** Kanevska-Nikolova, Elena. "Bulgarian-speaking Muslims in the Southern Rhodopes. The Contemporary Situation: Language and Identity." In Uzeneva, Elena, ed. *Slavic Muslims in the Balkans: language, culture, identity*. Moskva: RAS, 2014, 135–149. [In Russian: Каневска-Николова, Елена. „Болгароязычные мусульмане в Южных Родопях. Современная ситуация: язык и идентичность.“ В: Узнева, Елена, ред. *Славяне-мусульмане на Балканах: язык, культура, идентичность*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2014, 135–149.]
- Kitanova 2013:** Kitanova, Maria. "Other Names Reflecting the Opposing Own – Foreign". Electronic publishing LiterNet (Published 17.10.2013). <https://litenet.bg/publish29/maria-kitanova/svoi-za-chuzhdite/drugi.htm>. [In Bulgarian: Китанова, Мария. „Други названия, отразяващи противопоставянето свой – чужд.“ Електронно издателство LiterNet (Публ.: 17.10.2013). <https://litenet.bg/publish29/maria-kitanova/svoi-za-chuzhdite/drugi.htm>.]
- Kokkas 2012:** Kokkas, Nikolaos. "The Incorporation of Traditional Values in Pomak Folk Tales." ПОМАКОΧΩΡΙΑ (Published 29.08.2012, accessed 7.11.2017). <http://pomakohoria.blogspot.bg/2012/08/incorporation-of-traditional-values-in.html>.
- Theoharidis 1995:** Theoharidis, Petros. *Pomaki. The Muslims of Rodopi: History, Origin, Language, Religion, Folklore*. Xanthi: Cultural Development Thracian Center, 1995. [In Greek: Θεοχαρίδης, Πέτρος. *Πομακοί. Οι Μουσουλμάνοι της Ροδόπης (Ιστορία, καταγωγή, Γλώσσα, Θρησκεία, Λαογραφία)*. Ξάνθη: ΕΚΔΟΣΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΘΡΑΚΗΣ, 1995.]
- Tsivyan 1990:** Tsivyan, Tatyana. *Linguistic Foundations of the Balkan Model of the World*. Moscow: Science, 1990. [In Russian: Цивьян, Татьяна. *Лингвистические основы балканской модели мира*. Москва: Наука, 1990.]
- Ushev 2012:** Ushev, Efim. *Dry me, Burn me...: The Southern Bulgarian Folk Culture in Xanthi Region*. Varna: Slavena, 2012. [In Bulgarian: Ушев, Ефим. *Изсуши ме, изгори ме... (Южнородопският български фолклор в Ксантийско)*. Варна: Славена, 2012.]